

EL POTENCIAL DIDÀCTIC DE LA INDUMENTÀRIA EN L'ENSENYAMENT DE LES CIÈNCIES SOCIALS I DEL PATRIMONI

Nayra Lloch Molina
Universitat de Lleida
<nayrallonch@gmail.com>

Resum

La indumentària com a objecte d'anàlisi proporciona informacions importants per a l'estudi de la Història. Amb tot, la indumentaria proporciona també les bases per a fonamentar una línia didàctica eficient basada en la idea que els vestits són elements que mostren sobretot els efectes dels canvis i de les continuïtats. La nostra recerca, iniciada al 2006, en el si del grup de recerca consolidat DIDPATRI (Didàctica del patrimoni, noves tecnologies i museografia comprensiva) de la Universitat de Barcelona explora aquesta línia basada en el potencial de la didàctica de la història social i cultural a través de l'objecte indumentari.

Paraules clau

objecte com recurs didàctic, indumentaria, anàlisi de teixits, història social, DIDPATRI

Resumen

La indumentaria como objeto de análisis proporciona informaciones importantes para el estudio de la Historia. Además, la indumentaria proporciona también las bases para fundamentar una línea didáctica eficiente basada en la idea que los vestidos son elementos que muestran sobre todo los efectos de los cambios y las continuidades. Nuestra investigación, iniciada en 2006 en el sí del grupo de investigación consolidado DIDPATRI (Didàctica del patrimoni, noves tecnologies i museografia comprensiva) de la Universitat de Barcelona, explora esta línia basada en el potencial de la didàctica de la història social i cultural a través del objeto indumentario.

Palabras clave

Didáctica del objeto, indumentaria, análisis de tejidos, historia social, DIDPATRI

Abstract (inglés)

Costumes and clothing, as objects, gives a lot of relevant information for History studies. Moreover, costumes gives the bases to create an efficient teaching and learning research line since those elements might show in a clear way different change and continuity effects. Our research, that started in 2006 within the research group DIDPATRI (Didàctica del patrimoni, noves tecnologies i museografia comprensiva) of University of Barcelona, develops this line based on the possibility of teaching and learning social and cultural history through costumes and clothing objects.

Keywords

Teaching and learning through objects, costumes, textiles analysis, social history, DIDPATRI

EL POTENCIAL DIDÀCTIC DE LA INDUMENTÀRIA EN L'ENSENYAMENT DE LES CIÈNCIES SOCIALS I DEL PATRIMONI

Nayra Lloch Molina
Universitat de Lleida
<nayrallonch@gmail.com>

Contextualització de la nova línia de recerca dins l'historial del grup

Aquesta línia s'inspira, d'una banda, en com els objectes que ha generat una cultura concreta poden ser utilitzats des d'una perspectiva didàctica per explicar la història, les formes socials i la vida quotidiana de la cultura que els ha creat. D'altra banda, aquesta línia de recerca es presenta com la continuació d'una línia didàctica anterior, però que no havia tingut continuïtat i que actualment no es troba en ús, no s'aplica. Es tracta d'una recerca començada a principis de la dècada de 1980 per un conjunt de didactes agrupats en l'anomenat Grup 13-16. Aleshores es van publicar uns materials basats en retallables que consistien en una figura masculina i una de femenina per cada època acompanyades dels diferents elements indumentaris que composaven el vestit de cada període. Juntament amb els retallables es va editar un llibre, *Cómo vestía Europa. Los cambios a través del tiempo (1450-1850)*¹, que recorria la història d'Europa des de mitjans del segle XV fins mitjans del XIX i repassava els esdeveniments més rellevants a través de l'esdevenir de les modes i els canvis del vestit.

A més, aquesta línia de recerca en indumentària embranca de manera transversal amb altres de les línies de treball del grup de recerca DIDPATRI. En primer lloc, enllaça amb la tasca que el grup desenvolupa des de fa gairebé deu anys en el camp de la museografia, donat que el potencial didàctic de la indumentària és un recurs inestimable a tenir en compte en els projectes de museografia didàctica. D'igual manera, la línia de recerca en indumentària té relació amb els treballs en l'àmbit de presentació i divulgació del patrimoni arqueològic, ja que la creació de peces de vestir i teixits és una tasca quotidiana de les societats històriques de tots els temps. En aquest sentit, la indústria de la indumentària s'estudia pariona a les indústries lítiques, metal·lúrgiques, alimentàries o ceràmiques, etc. Finalment, aquesta línia de recerca està relacionada amb la

¹ VVAA. Grup 13.16. *Cómo vestía Europa. Los cambios a través del tiempo. Del siglo XV al XIX*. Barcelona: CYMYS, 1983.

investigació que el grup porta a terme sobre camps de batalla i història bèl·lica, en especial, amb els estudis sobre indumentària militar².

La indumentària: un objecte didàctic

Com a objecte didàctic, la indumentària no difereix d'altres objectes representatius de la història social i cultural de les societats humanes. Així, a l'igual que els recipients utilitzats per emmagatzemar aliments, els estris de mesura o les representacions escultòriques, per posar-ne alguns exemples, la indumentària té dues característiques bàsiques. D'una banda, és un element físic, corpori, que pot ser copsat amb la mirada, que pot ser observat, que pot percebre's amb el tacte, que pot ser sotmès a tècniques d'anàlisi específiques. És, doncs, un element concret que presenta similituds i diferències segons el temps i les cultures que l'han creat i que, per tant, pot ésser sotmès a processos d'anàlisi metodològica i a estudis de sistematització. D'altra banda, la indumentària, així com la resta d'objectes de les cultures humanes, és quelcom significatiu; és a dir, la indumentària i els seus accessoris tenen un contingut, unes implicacions de significat més enllà de la seva forma concreta i física com a objecte. Aquestes dues característiques fan de la indumentària un objecte amb potencial didàctic important, tant per la seva concreció, que permet fixar conceptes abstractes en objectes físics i fer-los actuar, d'aquesta manera, com a inclusivors de la ment, com pel seu contingut significatiu, que permet interrogar els objectes des de diferents perspectives de les ciències socials –la sociologia, la història, l'economia, la filosofia, etc.

A les característiques de la indumentària com a objecte, cal afegir-hi dues que li són pròpies. La primera fa referència a la seva universalitat; les múltiples formes i manifestacions de la indumentària són una representació comú a les cultures més variades, d'indrets geogràfics més diversos i de tots els temps històrics. En aquest sentit, com a objecte indumentari s'entén tant un barret de copa masculí pertanyent a la cultura europea dels segles XIX i XX com el tatuatge corporal de les tribus de l'illa de Samoa o les escarificacions i perforacions característiques de la cultura maia i els objectes metàl·lics, de joieria, que utilitzaven com a ornamentació. Així, doncs, totes les societats humanes han desenvolupat la seva indumentària particular, que en alguns casos han mantingut més o menys inalterada al llarg del temps i, més freqüentment, ha variat al llarg de la seva història. La segona característica pròpia de la indumentària és el

² HERNÁNDEZ, F.X.; RIART, F. *Els exèrcits de Catalunya (1713-1714). Uniformes, equipaments, organització*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor, 2007.

seu atractiu, perquè la indumentària és present en molts aspectes lúdics de la nostra vida: l'expressió "anar de compres" s'associa, en primer lloc, al ritual de comprar roba i accessoris; moltes de les pel·lícules que veiem en les nostres estones d'oci són un bombardeig subliminar de recreacions d'indumentària de les més diverses èpoques; finalment, són múltiples les ocasions en què nens, joves i adults transgredim la nostra quotidianitat a través de disfresses i d'adquirir els rols en elles implícits. En aquest aspecte, doncs, l'objecte indumentari es fa molt proper a persones de totes les edats i amb interessos d'allò més variats.

Els àmbits de la indumentària com un recurs didàctic

El potencial didàctic de la indumentària es pot desenvolupar en dos àmbits fonamentals de transmissió del coneixement: l'àmbit de l'ensenyament reglat i l'àmbit de l'aprenentatge no reglat. Com a grup de didàctica, DIDPATRI ha enfocat part de la línia de recerca en indumentària envers aquesta doble vessant educativa de l'objecte indumentari.

- **L'objecte indumentari en l'ensenyament reglat**

Pel que fa a l'àmbit de l'ensenyament reglat, les solucions poden ser diverses atenent els diferents nivells d'educació –infantil, primària, secundària, universitària. De totes maneres, el potencial didàctic de la indumentària en l'àmbit de l'educació formal no es contempla i es limita a experiments aïllats. L'experiment que el nostre grup de recerca ha dut a terme en els dos darrers anys, en concret, s'ha centrat en alumnes de l'assignatura de *Didàctica de les Ciències Socials II* de segon dels estudis d'Ensenyament de Mestre de la Universitat de Barcelona. En aquest cas, l'objectiu de la prova consistia en elaborar una línia del temps a través de l'objecte indumentari, en concret, a través d'imatges de fonts primàries d'indumentària –pintures, mosaics, fotografies, escultures, etc. A més, també es van utilitzar algunes imatges dels retallables esmentats més amunt i que havien estat publicats pel grup 13.16. De fet, elaborar una línia del temps és un exercici de concreció d'una abstracció: el temps. El temps, com l'espai, és una coordenada fonamental per comprendre la història. Precisament, una de les raons de la manca de sensibilitat d'alguns sectors de la població envers la història i el patrimoni rau en el fracàs de la comprensió del passat, perquè el passat és un concepte abstracte que per ser copsat necessita més ajuda que meres cròniques de fets succeïts i successius.

Per dur a terme l'experiència, es van elaborar una sèrie de materials en Power Point que tenien com a base gràfica pintures, escultures, mosaics i fotografies on apareixien elements característics de la indumentària de diferents moments històrics de la cultura occidental. Cada presentació en Power Point il·lustrava un moment de la història i es donaven les pinzellades bàsiques per explicar-ne el context social, polític, econòmic i ideològic partint de l'anàlisi dels elements d'indumentària. Així, per exemple, el món romà era descrit a partir de dibuixos de retallables on apareixien diferents tipus de túniques i togues, a part d'altres elements secundaris de la indumentària romana. A més, es van emprar imatges d'estàtues i pintures al fresc com a fonts primàries gràfiques i es van utilitzar peces de roba rectangular per intentar reproduir algunes de les formes de vestir del ciutadans romans. A través d'aquests exemples indumentaris, doncs, s'explicava el significat de l'estatus de ciutadà i com aquests es diferenciaven dels esclaus i estrangers a partir de determinats trets del vestir; es feia referència al funcionament polític; es mostrava l'herència cultural dels romans respecte altres pobles, així com el llegat secular que els romans van deixar a la posteritat, etc.

- **L'objecte indumentari en l'ensenyament no reglat**

Pel que fa a l'àmbit de l'ensenyament no reglat el potencial didàctic de la indumentària és inescrutables i ha estat emprat de manera molt desigual; trobem des de museus "de sastres" on els vestits són elements estètics a admirar per la perfecció de la seva confecció i on la informació que comuniquen es limita a quatre trets tècnics inescrutables per la majoria de visitants, fins a museus on la indumentària està inserida en la narració de la història. El punt de partida, doncs, era l'anàlisi dels equipaments que contenien fonts primàries d'indumentària: els museus d'indumentària. Poc a poc, però, vam ampliar el camp d'estudi a altres museus d'història de la cultura i de les civilitzacions on la font primària indumentària comparteix protagonisme amb molts altres objectes; fins i tot, vam fixar-nos en alguns equipaments on els vestits exposats no són fonts primàries, sinó reproduccions. El sondeig inicial de la recerca de tots aquests equipaments es va dur a terme a través de vies de comunicació d'informació com Internet i de seguida es va fer evident, d'una banda, la inexistència d'estudis sobre el paper didàctic i divulgatiu de la indumentària en els museus i, de l'altra, la necessitat de realitzar un treball de camp que permetés conèixer un nombre important d'exemples d'equipaments museístics amb col·leccions d'indumentària per després extreure'n conclusions dels nivells d'aplicació didàctica de la indumentària. Amb aquesta finalitat

N. Llonch (2010). "El potencial didàctic de la indumentària en l'ensenyament de les ciències socials i del patrimoni", *Proyecto CLIO*, 36. ISSN: 1139-6237. <http://clio.rediris.es>

es va procedir a visitar i estudiar de forma sistemàtica diversos centres museals d'Europa i de la meitat est-septentrional dels Estats Units d'Amèrica com el Museu Tèxtil i de la Indumentària-Col·lecció Rocamora de Barcelona, el Museo del Traje de Madrid, el *Victoria & Albert Museum*, el *Museum of Costume* de Bath, la *Gallery of English Costume* de Manchester, el *Musée de la mode-Palais Galiera* de París, el *Deutsches Historisches Museum* de Berlín, el *Museum at Fashion Institute of Technology* de Nova York, la *Cosutme Gallery of Philadelphia Museum of Art*, el *Fine Arts Museum* de Boston, el *Chicago History Museum*, i un llarg etcètera. Les conclusions obtingudes de l'observació dels equipaments museístics i l'anàlisi de les dades recopilades manifesten amb força claredat el seu fracàs en la utilització i explotació del potencial didàctic de l'objecte indumentari com a font de coneixement de la història cultural. A mesura que avança la recerca veiem la necessitat de donar-li un enfocament pràctic dirigit al disseny d'un paradigma d'exposició basat en models de museografia didàctica amb la implementació de recursos del camp de la museografia interactiva.

La indumentària: un objecte arqueològic. Metodologia i anàlisi de teixits

Paral·lelament a aquesta recerca de la indumentària com a recurs didàctic se n'ha dut a terme una altra, estretament relacionada amb l'anterior, dins l'àmbit de la recerca arqueològica. En concret, ha consistit en l'estudi científic dels teixits i elements d'indumentària pertanyents a Raimon d'Ivorra, baró de Cervelló, i extrets de la seva tomba durant una campanya d'excavació duta a terme els mesos de febrer i març de 2007.³ El descobriment de la tomba al subsòl de la parròquia de Sant Vicenç dels Horts i que corresponia a un segon enterrament del baró de Cervelló amb data de 1750 fou fortuït, i tingué lloc durant les tasques d'instal·lació d'un sistema de calefacció radiant a l'església. El grup de recerca DIDPATRI es va fer càrrec de l'excavació i anàlisi del jaciment arqueològic. Dins del panteó i en molt males condicions de conservació es van trobar dos fèretres: l'un presentava revestiment interior de xamellotina i contenia les restes òssies en connexió anatòmica d'un personatge femení mort prematurament, mentre que l'altre havia estat folrat de xamallot i contenia els ossos sense connexió

³ Resultat d'aquest treball dut a terme pel grup DIDPATRI, sota la direcció del professor Joan Santacana i amb col·laboració d'altres experts com Antoni Bargalló pel que fa a l'anàlisi de vestits i Marta Pujol en l'estudi de les restes humanes, n'és la publicació LLONCH, N.; PUJOL, M.; SANTACANA, J. *El Baró de Cervelló. Un noble català en la Guerra de Successió*. Calafell: Llibres de Matrícula, 2009.

anatòmica de qui presumptament fou el baró de Cervelló. Igualment, es va trobar una ossera que corresponia, amb tota probabilitat, a les restes dels avantpassats del baró.

Paradoxalment i a diferència d'allò que acostuma a succeir, d'entre totes les restes (ossos, fustes, metalls, etc.) les que millor s'havien conservat eren les tèxtils. Davant aquesta evidència, i tenint en compte la línia de recerca en indumentària del grup, es va procedir a una anàlisi exhaustiva de les restes. La primera acció va consistir en posar-se en contacte amb experts tant en indumentària com en teixits. De tota manera, allò que més interessava de la recerca no eren les formes i patronatges històrics, abastament estudiats gràcies a la iconografia i a les fonts textuals, sinó l'anàlisi de l'estructura i lligaments que són la base de les teles o teixits, donat que aquests darrers presenten una problemàtica molt més complexa. En efecte, és ben sabut que molts dels teixits identificats sobre una base documental no es coneixen realment en la seva estructura física, i aquesta recerca era una magnífica oportunitat per fer-ho.

La inestimable ajuda de l'Antoni Bargalló ha permès centrar la recerca en l'anàlisi dels teixits, que era un dels objectius. El treball ha tingut dues línies: la primera, conèixer de quin teixit concret es tractava cada fragment de roba analitzat; la segona, identificar a quina peça d'un vestit o complement es podria correspondre. Això, però, no ha estat senzill, donat que l'estat en què es trobaven els teixits impedia reconèixer les formes que podien tenir com a peces confeccionades. La metodologia emprada ha constatat de cinc fases: reconeixement visual del teixit, anàlisi estructural amb recopilació de dades referents a la composició del teixit, anàlisi química de les fibres, anàlisi física i observació microscòpica.

La importància i reivindicació dels processos tèxtils en la didàctica de la Història

Tot aquest treball analític ens ha servit per aproximar-nos i conèixer una disciplina fonamental per entendre la indumentària i les seves implicacions en les ciències socials: la tècnica del teixit i tots els processos a ella relacionats. Efectivament, tot aquest sistema productiu des de ben antic ja implicava processos d'especialització i de funcionament industrial bàsic. Es tracta d'un procés complex, de gran perícia tècnica i de desenvolupament pendular, amb moviments d'avenços, canvis, retrocessos i continuïtats en les tècniques i tractaments de la tria de fibres, el filat, l'ordit, el teixit, el decorat i l'acabat. Tota aquesta indústria és prèvia a la confecció de peces d'indumentària i en forma part del resultat final, és a dir, del vestits. Ara bé, en els estudis d'història de la indumentària és habitual obviar l'anàlisi de l'estructura dels

N. Llonch (2010). "El potencial didàctic de la indumentaria en l'ensenyament de les ciències socials i del patrimoni", *Proyecto CLIO*, 36. ISSN: 1139-6237. <http://clio.rediris.es>

teixits i centrar-se en les formes dels vestits. De fet, l'estudi de les teles sovint es limita a l'anàlisi dels elements decoratius, sense tenir en compte els aspectes estructurals bàsics. Aquesta manera de procedir porta a resultats indeficients i a determinats errors i incorreccions en la catalogació i posterior publicació d'estudis en indumentària històrica.

Des del nostre grup de recerca entenem la importància dels processos tèxtils i reconeixem el seu paper en la didàctica de les Ciències Socials com a processos industrials a partir dels quals es pot explicar l'evolució de les societats humanes, les relacions comercials i d'intercanvi entre diversos pobles o societats, les implicacions polítiques i econòmiques de la indústria tèxtil de base, l'evolució dels assentaments de la població en funció dels recursos necessaris per dur a terme aquests processos, etc. De fet, la didàctica només adquireix el seu sentit ple quan es basa en processos de recerca rigorosos sobre l'objecte d'aprenentatge. Per tant, implementar un model didàctic a base d'emprar teixits i indumentària solament es pot fer quan es coneix amb detall el tipus de teles, les modes i la complexitat econòmica i social que rodejava tot el procés de producció i intercanvi.

Conclusions

De la concreció i significació de l'objecte indumentari, així com de la seva universalitat i capacitat lúdica, se'n poden extreure avantatges tant per explicar els processos històrics i socials esdevinguts en altres èpoques com per explicar els diversos móns culturals que conviuen amb la nostra realitat actual. Així, doncs, l'objecte indumentari degudament interrogat a les aules o als equipaments culturals que el contenen o reproduïxen i ben estudiat en tots els seus aspectes estructurals i formals pot constituir un element d'intermediació per tal que el ciutadà compregui el passat i respecti les restes del seu llegat, però també pot ser útil per promoure la comprensió de l'altre i l'enteniment entre diferents cultures destinades a conviure.

Bibliografia

- GARCÍA, A. (1989). *Didáctica del museo. El descubrimiento de los objetos*. Madrid: Ed. De la Torre.
- GARCÍA, A. (1997). *Aprender con los objetos. Guías didácticas*. Madrid: Museo Arqueológico Nacional.